

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

Biblioteka
SAVREMENA TEORIJA ARHITEKTURE

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

UREDNIK: Miško Šuvaković

AUTORI: Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić, Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović, Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović

Izdavač

Orion Art, Beograd
063 288 913

Za izdavača

Nadežda Kovačević

Glavni i odgovorni urednik

Dragorad Kovačević

Recenzenti

dr Vladimir Mako, redovni profesor
dr Nikola Dedić, vanredni profesor
dr Nataša Lah, docent

Dizajn i prelom knjige

Aleksa Milanović

Ilustracija na koricama

Provisional Salta Ensemble: *Dvostruka artikulacija*, 2016.

Štampa

Donat Graf, Beograd

Tiraž 500

Beograd, 2017.

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

urednik:

Miško Šuvaković

autori:

**Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić,
Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović,
Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović**

Orion Art
Beograd, 2017.

SADRŽAJ

INDEKS POJMOVA	7
VREME JE...	11
UVOD: transdisciplinarna estetika, filozofija i teorija arhitekture	15
POJMOVI od ALTERNATIVNE ARHITEKTURE do ZONE	59
LITERATURA	349
SPISAK ILUSTRACIJA	367
INDEKS IMENA	373
AUTORI PROLEGOMENE	387

INDEKS POJMOVA

A

Alternativna arhitektura (Vanja Milovanović)	61
Ambijentalna umetnost (Mariela Cvetić)	67
Arhitektura, definicija pojma (Miško Šuvaković)	71
Arhitektura modernizma (Miško Šuvaković)	75
Arhitektura, teorije (Miško Šuvaković)	81
Arhitektura u doba teorije (Miško Šuvaković)	87
Arhitektura u vremenu neoliberalizma (Miško Šuvaković)	91

B

Bazni materijalizam (Bojana Matejić)	99
Biopolitika i arhitektura (Ana Perić)	103
Biotehnologije i arhitektura (Maja Todorović)	111

D

De/re/teritorijalizacija i arhitektura (Andrija Filipović)	115
Događaj i arhitektura (Bojana Matejić)	121

E

Emancipacija i arhitektura (Bojana Matejić)	129
Evolutivna arhitektura (Maja Todorović)	139

F

Fantazam i arhitektura (Bojana Matejić)	143
Feminizam i arhitektura (Draga Stojanović)	149
Film i arhitektura (Željka Pješivac)	157

H		
Hegelova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		161
I		
Ideologije urbanizma, teorije (Ana Perić)		167
Imanencija i arhitektura (Bojana Matejić)		175
Industrija zabave i arhitektura (Vanja Milovanović)		179
Interaktivna arhitektura (Maja Todorović)		185
K		
Kantova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		189
Konstruktivizam, estetika, filozofija i teorija arhitekture (Bojana Matejić)		195
Kulturalna industrija i arhitektura (Vanja Milovanović)		201
Kvir teorija i arhitektura (Andrija Filipović)		209
M		
Memorijalna skulptura (Mariela Cvetić)		215
Memorijalna socijalistička skulptura (Mariela Cvetić)		221
Moć i arhitektura (Bojana Matejić)		227
Monumentalnost, teorije (Mariela Cvetić)		235
Muzička arhitektura (Vanja Milovanović)		239
N		
Narativ, naratologija i arhitektura (Željka Pješivac)		245
Neomarksizam i arhitektura (Bojana Matejić)		249
O		
Operska arhitektura (Vanja Milovanović)		259
P		
Parametrijski dizajn (Maja Todorović)		265
Politički prostor (Bojana Matejić)		269
Privatno i arhitektura (Dragana Stojanović)		281
Prostor, teorije (Željka Pješivac)		285
Prostorni obrt (Miško Šuvaković)		293
Psihoanaliza lakanovska i arhitektura (Bojana Matejić)		299
R		
Rizom i arhitektura (Andrija Filipović)		309

S

Socijalna praksa u arhitekturi (Ana Perić)	317
Specifična lokacija (Bojana Matejić)	325
Sublimno u arhitekturi (Željka Pješivac)	331

T

Tranzicija i post-tranzicija (Miško Šuvaković)	335
---	-----

Z

Zone (Miško Šuvaković)	345
-------------------------------	-----

Psihoanaliza lakanovska i arhitektura.

Žak Lakan (1901–1981) je francuski psihoanalitičar i jedna od vodećih figura francuske teorijske scene 20. veka. Njegov rad u polju kliničke i teorijske psihoanalize je izrazito značajan zbog revolucionarnih pomaka koji će imati neosporan uticaj na tokove francuskog i internacionalnog strukturalizma i poststrukturalizma. Istraživanje u polju teorijske i kliničke psihoanalize započeo je ispitivanjem granica kartezijanskog subjekta, budući da je tokom svoje psihoanalitičke prakse došao do zaključka da se odgovori i rešenja tokom analize određenih slučajeva ne mogu pronaći u ortodoksnom, dominantnom, psihoanalitičkom, biološkom, stajalištu da je nesvesno samo primordijalno sedište instinkata. Lakan se, zato, vraća Frojdovim rukopisima i organizuje prve seminare, koji su u njegovom teorijskom psihoanalitičkom diskursu poznati kao „povratak Frojdovom otkriću“. Praksa držanja seminara svake godine, od prvog zvaničnog iz 1953. u bolnici Svete Ane do poslednjeg 27. seminara iz 1981. će imati trajan uticaj na parisku i internacionalnu kulturu, psihoanalitičku teoriju i kliničku praksu.

Lakan će uvesti izvesne novine ne samo u polje teorijske, već i u polje kliničke psihoanalitičke prakse. U kontekstu kliničke psihoanalitičke prakse, Lakan nastoji da ispita nekoliko koncepcija u Frojdovom radu: (1) teoriju psihoanalitičke prakse kao lekovite procedure; (2) generisanje sistemske metapsihologije koja ima sposobnost da obezbedi osnovu za formalizaciju dijagnostičkih i heurističkih metoda detektovanja mentalnih bolesti; i (3) izgradnju pristupa za razvoj *civilizovane* ljudske psihe. Jedna od osnovnih kliničkih Lakanovih inovacija je bilo uvođenje kraćih psihoanalitičkih sesija od standardne pedesetominutne sesije, jer je Lakan tvrdio da sesija može imati veće učinke ako se naglo prekine u trenutku u kome sa analizand suočava sa nekim saznanjem, frazom, rečju ili stvari koja može biti od izrazitog značaja za dalji tok njegove ili njene analize. Zapravo, u osnovi ovog stajališta je bilo naglo izbacivanje analizanda iz njegovog ili njenog sigurnog, očekivanog *prostora*, što će reći, relacije između analitičara i analizanda, determinisane vremenskim okvirom od pedeset minuta (klasična Frojdova pedesetominutna sesija). Osim toga, Lakan je za razliku od ortodoksnog psihoanalitičkog pogleda, zastupao tezu da se u Ego ne nalazi izvor psihičke stabilnosti pojedinca, što je bilo isuviše radikalno tvrđenje za najuticajnije i najprestižnije psihoanalitičko društvo. Lakan je izražavao nezadovoljstvo prema terapeutskim pretenzijama psihoanalize, tvrdeći da Ego nikada ne može biti izlečen. Lakan je tvrdio da prave intencije psihoanalize ne vode ka izlečenju, već ka analizi kao

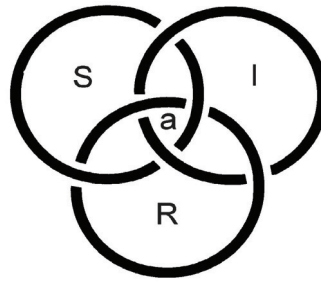
takvoj. Upravo iz ovih razloga, nakon 1953. godine, Lakan se, po napuštanju Pariskog psihoanalitičkog društva, pridružuje drugoj psihoanalitičkoj organizaciji, konkretno, Francuskom psihoanalitičkom društvu, i u Rimu prezentije jedan od najpoznatijih ogleđa o označitelju „Funkcija i polje govora i jezika u psihoanalizi“ (), u kome, između ostalog, opravdava svoju praksu sesija različitog trajanja. Međutim, deceniju kasnije, nakon višemesečnih previranja unutar Francuskog psihoanalitičkog društva 1963. godine, – izazvanih odlukom Internacionalne psihoanalitičke asocijacije (IPA) da će onemogućiti dalji pristup i članstvo Francuskog psihoanalitičkog društva u asocijaciji ukoliko Žak Lakan i dalje bude bio na njihovoj listi aktivnih psihoanalitičara – Lakan biva izbačen, zbog čega osniva sopstveno psihoanalitičko društvo Parisku frejdovsku školu 1964. godine.

Kretanje i razvoj psihoanalitičkog učenja Žaka Lakana možemo podeliti na tri *stadijuma*.

Prvi period između 1926. godine do 1953. godine beleži prelaz sa konvencionalne ortodoksne psihijatrijske prakse na postupak formulacije psihoanalitičkih koncepata u kliničkoj psihoanalitičkoj praksi (lečenje i dijagnostifikovanje mentalnih bolesti i poremećaja). Godine 1936. Lakan razvija teoriju *ogledalne* ili *imaginarne faze* i publikuje veći broj tekstova koji ukazuju na *konstitutivnu* ulogu ove faze u razvoju subjekta. Žak Lakan se, postulirajući imaginarnu/ogledanu fazu 1936. godine u vreme najsnažnijeg uticaja *geštalt* teorije i na temelju Frojdovog ogleđa *fort/da*, oslonio na *geštalt* model vizuelne celovitosti i dobre forme obezbeđujući, na taj način, koordinate logici centriranog subjekta – subjekta *cogita*. U pitanju je jedna od prvih instanci u procesu odrastanja ljudskog bića, kada dete uzrasta od šest do osamnaest meseci postepeno, ovladavanjem svojim motoričkim funkcijama, počinje da percipira objekte u vizuelnom prostoru kao cele, koherentne, onako kako to čini posmatrajući i prepoznavajući svoje telo u ogledalu, (pre nego što je počelo da govori). Ovaj proces proizvodi model za pretpostavljeno *konstituisanje* subjektne pozicije u funkciji „Ja“, što je na neki način reformisana Frojdova konceptualizacija Ega. On je označen u shemi L kao relacija *a-a'* koju zaprečuje *simbolna kastracija*. Prema Lakanu, ogledalna faza „simbolizuje mentalnu stabilnost funkcije 'Ja' i u isto vreme pretpostavlja razliku alijenacije“ (Lacan, 2).

Druga faza predstavlja *zvanični povratak Frojdovom otkriću*, i beleži je period između 1953 i 1963. godine. Određuje je, dakle, Lakanova preokupacija strukturalnom lingvistikom i funkcijom simbolnog u psihoanalitičkom radu Frojda. U III seminaru *O psihozama* Lakan prvi put postavlja tezu da je *nesvesno strukturisano kao jezik* ili kao arbitrarni poredak označitelja. To je suprotno ideji nesvesnog kao autonomnog prostora potisnutog sadržaja, represije i instiktivnih želja. U pitanju je period kada razvija tezu o nesvesnom kao simbolnom poretku ili velikom Drugom što je korelativ Frojdovoj konceptualizaciji Super Ega. Razviće tezu da je subjekt uvek subjekt označitelja, odnosno da označitelj zastupa subjekt za neki drugi označitelj. Simbolno je, dakle, nesvesno koje je jezik – struktura sa određenim pravilima. Pri

tome, ta struktura kao poredak Drugog, jeste sinhrona jer je čine označitelji koji organizuju elementarne odnose ljudskog bića pre bilo kakve formacije subjekta. U tome leži zahtev da subjekt prepozna sebe unutar tih organizacija, što će reći u svojoj dijahroniji. U ovoj fazi rada, osim konstituisanja teorije o jeziku kao simbolnom poretku, što će reći da jezik kao simbolno uvek prethodi subjektu, Lakan formalizuje i RSI strukturu koristeći se matematičkom topologijom boromejskog čvora, a to je, zapravo, čvor koji uzajamno tvore r/Realno, Imaginarno i Simbolno, kao prizmu kroz koju i putem koje subjekt percipira stvarnost ili svet oko sebe, svoje sopstvo, odnosno svoje *Ja* u njemu. Preciznije, intersekcija r/Realnog, Simbolnog i Imaginarnog u RSI strukturi konstituiše ceo mentalni život ljudskog bića.

sl.1

Ukidanjem bilo koje od veza između Imaginarnog, Simbolnog i r/Realnog imalo bi za posledicu totalni kolaps celokupnog mentalnog nekusa individue.

Imaginarna relacija je, kao što smo imali prilike da vidimo, funkcija ili relacija *pogrešnog prepoznavanja*, mesto gde subjekt uvek *pogrešno* razume ili shvata prirodu, odnosno stvarnost oko sebe – (*méconnaissance*). Imaginarno je, drugim rečima, relacija neophodne iluzije.

Malo realno jeste sve ono što pojedinac/ka percipira kao „spoljašnji“, „neproblem-ski“ materijalni svet posredstvom fantazme/imaginarnog i zato se drugačije naziva *realnošću*. To je ime za svakodnevnu, uobičajenu realnost. Veliko Realno (reforma Frojdovog *Ida*) se može, na neki način shvatiti kao ono što je *uvek na svom mestu*, ili bolje ono što beži iz sistema, što je događaj, nepojmljivo, trauma, čista materijalnost, zjapeći prostor „užasa“ – jaz, neko nepremostivo, ono što ne može biti simbolizovano, budući da samo ono što je odsutno sa svog mesta ima mogućnost simbolizacije. Simbolno je zato registar koji substituiše ono što nije na svom mestu. U topologiji je Realno obeleženo *malim a*, jer, podrazumeva, istovremeno, idealni objekt želje, saznanja itd. koji u realnosti kao takav, odnosno, po sebi ne postoji, ali je konstitutivan za nju.

Simbolno je termin preuzet iz antropologije Marsela Mosa i Klod Levi Strosa, a u Lakanovoj terminologiji, da ponovimo, označava Jezik kao skup pravila i normi koji se javljaju kao prinuda za govoreći subjekt. Subjekt, dakle, biva, posredstvom

simbolnog izgovoren, ili preciznije, neki označitelj iz simbolnog registra (koje je nesvesno) zastupa subjekt za neki drugi označitelj – označitelj koji nikada „zaista“ ne postoji u realnosti, čime se generiše i ponavlja ekonomija želje (*petit a*).

U ovom periodu Lakan je formalizovao najveći broj shema, među kojima su najpoznatije shema *L* i *R*. Prevodio Hajdegerova dela na francuski jezik i veliki uticaj Hajdegerove misli prisutan je upravo u konceptualizaciji subjekta kao simbolno konstituisanog. Njegov teorijski rad je posebno bio pod uticajem Hegelove dijalektike, filozofskih postavki Žan-Pol Sartra (Jean-Paul Sartre) i Morisa Merlo Pontija. Ova faza Lakanovog rada je revolucionarna, zbog čega će vrlo brzo privući pažnju publike unutar naučnih i umetničkih francuskih krugova, a tokom sedamdesetih će ovaj deo njegovog rada biti i internacionalno prepoznat.

U godinama između 1964. i do kraja sedamdesetih, Lakan učvršćuje svoje stanište da je Ego radije set neuroza, nego mesto psihičke integracije, a Simbolno osnovno mesto formiranja subjektivnog identiteta, što čini njegovu teoriju revolucionarnom. Tokom sedamdesetih godina razvija koncept *jouissance*, i posebno počinje da se interesuje za paradoksalnost Realnog kao tačke nemogućnosti i kontradikcije simbolnog poretka. Ovaj period rada će veliki uticaj imati na razvoj feminističkih i *queer* studija, teoriju identiteta, postmodernizam, studije kulture. Tokom sedamdesetih godina Lakan postepeno napušta lingvističku terminologiju, posebno termin *označitelj* i pokušava da ustanovi, manje zapaženu i poznatu teoriju *ne-celog*.

Teorijska psihoanaliza Žaka Lakana će izvršiti veliki uticaj na teorijski i filozofski rad brojnih teoretičara i teoretičarki poput francuskog matematičara i filozofa Alea Badijua, francuskih filozofa Žila Deleza, Feliksa Gatarija, Filipa Solersa, Mišela Fukoa, bugarsko-francuske teoretičarke kulture Julije Kristeve, slovenačkog sociologa, filozofa i teoretičara kulture Slavoj Žižeka, slovenačkog filozofa i teoretičara kulture Mladena Dolara, slovenačku filozofkinju Alenku Zupančič, jevrejsko-američke teoretičarke Rozalind Kraus, američkog teoretičara umetnosti Hala Fostera, indijsko-britansko-američkog teoretičara Homi Babe (Homi K. Bhabha), indijsko-američke teoretičarke Gajatri Čakravorti Spivak itd, kao i na teorijske pokrete i škole poput postkolonijalne teorije, teorije pogleda i filma, hibridne istorije i teorije umetnosti, feminističke nove istorije i teorije umetnosti, teoriju ideologije, *queer* studije i studije (vizuelne) kulture itd.

U kontekstu svog „povratka Frojdovom otkriću“ Lakan je uveo i branio jednu od svojih najradikalnijih i najznačajnijih teza da je nesvesno strukturisano kao govor. Nesvesno je, kako kaže Lakan, govor/diskurs Drugog, ono što je uvek drugačije i u načelu različito od svesti. Međutim, odnos između svesnog i nesvesnog nije jednostavna dijalektika između dve oprečne instance, gde bi nesvesno po pretpostavci bilo negacija svesnog. Još u radu na snovima, kaže Lakan, Frojd je uočio da *lični iskaz* u gramatičkom smislu ne proizlazi nužno iz prvog lica, već iz otuđenog oblika drugog ili trećeg lica. Ovakva konstatacija je dovela do hipoteze da je svest nepotpuna i da se praznine u svesnom mogu nadomestiti interpoliranjem nesvesnog, čija je posledica

koherentna svest/*samosvest*. Po Lakanu, nesvesno subjekta ili simbolni poredak je struktura jezika, označiteljski lanac ili još *govorni lanac bez težine značenja*. Lakan je dedukovao ovu tvrdnju interpretacijom Frojdove analize snova iz sedmog odeljka knjige *Tumačenje snova (Zaborav u snovima)* u kome se Frojd većim delom poziva na „igre označitelja“. Lakanov koncept subjekta označitelja ili takozvanog *subjekta strukture u njegovoj nesvodljivoj ekscentričnosti* jeste manjak u Drugom. Ovaj manjak u Drugom implicira osnovnu Lakanovu zamisao da je reprezentacija subjekta uvek nemoguća, jer svaka simbolička reprezentacija predstavlja premeštanje, odnosno, neuspeh pronalaženja označitelja koji bi subjektu bio njegov *vlastiti*. Subjekt se u datom procesu označavanja pokušava artikulirati posredstvom te praznine i uspostaviti sebe kao konzistentnog, kao subjekta *cogita*, ili kako još možemo reći, subjekta svesti. Dimenzija istine, odnosno pogrešno razumevanje – *meconnaissance* – se subjektu ukazuje kao konzistentno aktuelizacijom nesvesne nestabilne ekonomije označitelja. *Ne-razumevanje* koje biva substituisano u *razumevanje* je u direktnoj vezi sa prazninom, manjkom u nesvesnom, koje se strukturira upravo preko jezika, dakle, preko simbolnog registra – konvencija, pravila i zakona koji su uvek *stariji* od svake ljudske jedinice, u čijem je diskursu subjekt zatečen i čemu se mora pokoriti. Jezik, u tom smislu, upravlja nama, zbog čega je Lakan više puta tokom svog rada naglasio da smo mi pre *govoreni* jezikom, nego što jezik govorimo. On upravlja subjektom tako što mu dodeljuje mesto u označiteljskom lancu – lanac se javlja kao *prinuda* za subjekt. Mesto obmane subjekta se naročito manifestuje u vidu svakodnevnih simptoma – lapsusi, snovi, zaborav, itd – zapinjanja ljudske svesti, dakle, u prostoru nesvesnog. Po Lakanovskoj teorijskoj psihološkoj analizi, subjekt podleže zakonu simbolnog poretka, pri čemu je on sam mesto samoobmane.

Bitno je pomenuti u kontekstu ove teze Lakanovu *teoriju označitelja: označitelj zastupa subjekt za neki drugi označitelj*. Termin *označitelj* je Lakan preuzeo iz strukturalističkog, lingvističkog diskursa Ferdinanda de Sossura (Ferdinand de Saussure). Ferdinand de Sossur je svoju koncepciju jezika i njene prateće metode proučavanja utemeljio na označavanju kao arbitrarnom sistemu razlika u kome elementi dobijaju smisao samo u odnosima naspram drugih elemenata. Sossur je svoje postulate izneo na predavanjima koje je održao između 1907. i 1911. godine. Subjekt se u sosirovskoj lingvistici kao i u disciplinama koje se na nju oslanjaju poima kao *korisnik* društvenog koda, te je u takvoj postavci transcendentnost implicitno sadržana. Struktura jezika (*langue*) se mobilizuje u pojedinačnom govornom aktu (*parole*), zbog čega se zanemaruje značenje koje se formira iz strukture razlika označitelja i svodi na značenje koje se može pojmiti samo kao ono što pojedinac želi iskazati. Međutim, Lakan menja ovu Sosirovu ideologemu znaka kao dualno jedinstvo između označitelja (vokalna produkcija, odnosno, senzorna percepcija koja je povezana sa verbalnim iskazom - *signifiant*) i označenog (pojmovni koncept - *signifié*) uvodeći koncept *pregrade (zapreke)*:

S
–
s

Dakle, umesto jedinstvenog dualnog odnosa između označitelja (*signifiant*) i označenog (*signifié*) koji po Sosiru tvore znak, Lakanova *pregrada*, crta između označitelja i označenog, predstavlja barijeru uspostavljanju celine značenja. *Pregrada* u ovom algoritmu znaka podrazumeva otpor koji je inherentan samom procesu označavanja. Ova *pregrada* je neprestupiva – ona rastavlja, za razliku od Sosirove šematizacije kruga koji implicira sjedinjenje označitelja i označenog. Označeno prema Lakanu *klizi* ispod označitelja.

Žižek je eksplicirao Lakanov algoritam znaka još kao razliku *Autre*, odnosno *Drugog*, (veliko A) spram objekta želje, *malog a* ili *malog drugog* (malo a). Dakle, ispod pregrade je sam nepristupačan objekat želje, ili drugo od samoga sebe koji nas zbog toga i *nagoni* ka neprestano novim lancima označavanja, i time želji za željom.

Lakanovsko nesvesno i njemu referencijalni pojmovi nude više perspektiva za mišljenje, razumevanje i konstituisanje (lakanovske) psihoanalitičke teorije prostora. Ako je nesvesno prostor koji je u načelu drugo od svesti ili svesnog prostora, onda se ovaj heterogeni, krizni i kritični prostor nameće kao objekat istraživanja psihoanalitičke teorije arhitekture. *Nesvesno ima generativnu i produktivnu funkciju suprotstavljanja i pružanja otpora postojećoj matrici prostornih reprezentacija.*

Teorijska psihoanalitička artikulacija arhitekture, ili prostora uopšte, na tragu Lakanovog pojmovnog okvira se pokazuje složenom u meri u kojoj je sam Lakanov teorijski rad u području psihoanalitičke teorije heterogen, pa ipak, za elaboraciju smernica za promišljanje prostora u terminima lakanovske teorijske psihoanalize treba uzeti u obzir Lakanove revolucionarne pomake poput: (1) teze o označitelju, odnosno, nesvesnom kao lingvističkoj strukturi, koja može poslužiti kao *metafora* za analizu i interpretaciju arhitektonske, prostorne strukture ili konfiguracije; (2) teze o RSI strukturi koja usmerava na mogućnost mišljenja arhitektonskog imaginarnog, realnog i simbolnog prostora.

Nesvesno kao govor podrazumeva „igru“ označitelja, odnosno imanentnu ekonomiju označitelja i saglasno tome, arhitektura se, poput lingvistike i njenih strukturalnih elemenata, može posmatrati kao sukob i sadejstvo formalnog rasporeda (dispozicija) i konceptualne arganizacije elemenata i formi arhitekture – preciznije, kao interpoliranje nesvesne ekonomije označitelja u polju svesnog ili u čulnoj, materijalnoj sferi. Piter Ajzenman je, recimo, u tekstu „Od objekta ka relaciji II: Đuzepe Teragni, Kasa Đuliani Friđerio“ („From Object to Relationship II: Giuseppe Terragni, Casa Giuliani Frigerio“) postavio probleme arhitektonske forme i strukture u odnosu na lingvistiku Noama Čomskog poput dijalektike aktuelnih formi (stubovi, balkoni, okviri, grede, pasaži) i čulnih pojava njihovih veza i odnosa u prostoru (dispozitivno određenje elemenata arhitektonske strukture) i na osnovu ove dijalektike teoretizovao i označio

(1) *površinski aspekt* arhitektonske kompozicije i (2) *duboki aspekt* arhitektonske strukture. Primer *površinskog aspekta* arhitektonske strukture podrazumeva, recimo, plan ili projekat arhitektonske kompozicije. Drugi strukturalni, lingvistički aspekt arhitekture Ajzenman naziva *dubokim aspektom*, a pod ovim pojmom podrazumeva konceptualne relacije između formi, determinisane: (1) autorom (matematičke i geometrijske konstrukcije, dodavajuća i oduzimajuća, centripetalna i centrifugalna kompozicijska sredstva); (2) percepcijom posmatrača (frontalnost vs. prostorno ukidanje, čvrsto, stabilno vs. prazno, entropično, zidovi vs. hodnici, pasaži itd.).

Slično Lakanovoj definiciji znaka: *označitelj zastupa subjekt za neki drugi označitelj*, premda je ova opšta lakanovska definicija nešto složenija od klasične Sosirove postavke, Noam Čomski (Noam Chomsky) pod pojmom *površinski aspekt*, koji Ajzenman primenjuje u polju arhitekture, podrazumeva fonetsku formu ili fizički materijalni nosioc znaka (označitelj) – označavajući element reči, pojave, znaka, stvari itd. dok pod *dubokim aspektom* Čomski podrazumeva „odgovarajući mentalnu analizu“ ili preciznije značenje koja proizvodi kao odgovor na fizički signal ili fonetsku formu. Zapravo, slično Lakanovoj koncepciji znaka, u Čomskovoj lingvistici znak se sastoji samo iz označitelja, budući da *odgovarajuća mentalna analiza* podrazumeva set referencijalnih označitelja koji su izazvani ili „sufilirani“ fonetskim signalima. Fonetski signali su inherentni samo datoj sintaksi i operišu u okviru nje. Ajzenman, zato, tvrdi da su u arhitektonskoj strukturi, forme ili čisti označitelji bez označenog ili znaci u terminima Ferdinanda de Sosira, po kome znak i značenje nastaju u jedinstvu označitelja i označenog: *označitelj zastupa označeno*. Arhitektonska forma kao čisti označitelj bila bi vertikalna, horizontalna ili dijagonalna linija, ili, pak, dvodimenzionalna ili trodimenzionalna geometrijska figura, drugim rečima, čista geometrija – jezik arhitekture, lingvistička struktura arhitektonske kompozicije, imajući u vidu da geometrijska figura *sama po sebi* nema označavajuću funkciju u arhitekturi, ukoliko se figura ne prepoznaje kao reprezent nečega iz drugog konteksta.

Ono što je Ajzenman pokušao da demonstrira, a što je značajno za razumevanje Lakanove teze da je nesvesno strukturisano kao govor i primene ove teze u polju arhitekture, je odgovor na pitanje na koji način je moguća percepcija arhitekture bez uslova „zatvorenog oblika označavanja“, kakav nalazimo u Sosirovoj postavci. To podrazumeva pitanje na koji način je moguće misliti arhitekturu bez uslova označavanja prema funkcionalnom imperativu. Po Ajzenmanu *duboki aspekt* arhitekture čine relacije konceptualnog prostora, koje se generišu prostornim aspektima formi, i, u tom smislu, inklinira lakanovskom nesvesnom. *Duboki aspekt* arhitekture podrazumeva mrežu formalnih pravila koje organizuje konceptualni okvir, koji je, možemo zaključiti, ništa drugo do samo (lakanovsko) nesvesno. Ove konceptualne relacije je nemoguće čulno percipirati: frontalnost, nagib, ukidanje, produžetak, kompresija, fuzija, repeticija, inverzija, supstitucija, metamorfoza, anamorfoza itd. prostora. Drugim rečima, u pitanju su atributi koje generišu veze, odnosno dispozitivi između objekata umesto njihovog pretpostavljenog fizičkog prisustva. Što će reći,

u jeziku, te jeziku/strukturi arhitekture, *duboki aspekt* se tiče konceptualnih relacija koje ne egzistiraju u fonetskom signalu po sebi, već se one (konceptualne relacije) proizvode susretom fonetskog signala i mesta u sintaksi, odnosno, konteksta. U tom smislu, Ajzenman tvrdi da kada govorimo o percepciji arhitekture, uvek govorimo o *apercepciji*, drugim rečima, diferencijalnim relacijama između *mikropercepcija* koje konstituišu želju za viđenjem, generisanu jezikom i intersekcijom jezika i čulne percepcije. *Apercepcija* arhitekture zahteva interpoliranje između svesne i nesvesne sfere, *površinskog aspekta* i *dubokog aspekta* jezika i forme, koje Ajzenman naziva setom *transformacijskih relacija*.

Najeksplicitniju „primenu“ *RSI* ili, pak *L* (relacija imaginarnog i simbolnog) topologije u polju psihoanalitičke teorijske artikulacije arhitekture, mada više na ravni metafore, možemo naći u Ajzenmanovoj raspravi „Kraj klasičnog: kraj početka, kraj kraja“ („The End of the Classical, the End of the Beginning, the End of the End“) u kome Ajzenman „sukobljava“ *arhitekturu pisanja* i *arhitekturu slike*, što će reći, *arhitekturu simbolnog* i *arhitekturu imaginarnog*. Na imaginarnoj relaciji se arhitektura uvek pojavljuje kao idealna, željena, narcistička *refleksija* ljudskog subjekta i to u svojstvu njenih formi i organizacije istih, saglasne funkciji i svesti/razumu. Jer, konstrukcija percipirane slike posredstvom i kroz interpoliranje koje se odvija između svesne i nesvesne sfere i funkcija koju ova nosi, kako u polju jezika tako i u polju svesti, razuma, podrazumeva predmet arhitektonske i psihoanalitičke analize. Arhitektura pisanja podrazumeva „unutrašnji“ imanentni princip organizacije arhitektonske forme, što će reći, „akt akumulacije, sakupljanja“ formi. Imaginarno na čijoj se relaciji generiše pogled, slika, nastaje upravo u interakciji sa jezikom, odnosno, simbolnim. Jedan od primera koji metaforično ilustruje ovaj proces je Ejeznmanova *Virtuelna kuća* (*The Virtual House*, 1996).

Veliko *Realno* u ovom procesu je ono što se ne može simbolizovati, te, reći će Lakan nešto kasnije, podrazumeva *zajedničko svojstvo* svih skupova: imaginarnog, simbolnog i realnog. U pitanju je procep unutar konstrukcije, a ovu metaforu su u polju arhitektonske prakse realizovali brojni autori i autorke poput Rejčel Vajtred i njene instalacije *Kuća* (*House*, 1993), Gordona Mata-Klarka i njegove (de)konstrukcije *Cepanje* (*Splitting*, 1974) itd.

(Bojana Matejić)

Literatura:

- John Shannon Hendrix, *Architecture and Psychoanalysis. Peter Eisenman and Jacques Lacan*, New York, Peter Lang Publishing, 2008.
- Jacques Lacan, *Écrits*, London, Routledge, 1989.
- Rosalind Krauss, Yve-Alain Bois, *Formless. A User's Guide*, New York, Zone Books, 1996.
- Michael K. Hays, *Architecture Theory since 1968*, New York, The MIT Press, 1998.
- Griselda Pollock, *Psychoanalysis and the Image. Transdisciplinary Perspectives*, Malden, Blackwell Publishing, 2006.
- Roger Scruton, „The Language of Architecture“, *The Aesthetics of Architecture*, London, Methuen & Co., 1980., 158–179.

AUTORI PROLEGOMENE

dr Mariela Cvetić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Andrija Filipović

filozof, teoretičar umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Bojana Matejić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd)

dr Vanja Milovanović

teoretičarka umetnosti i medija, muzikološkinja i urednica-organizatorka (Muzička omladina Beograda).

dr Ana Perić,

arhitekta i urbanistkinja (Swiss Federal Institute of Technology, ETH Zurich; Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Željka Pješivac

arhitekta, teoretičarka arhitekture i umetnosti

dr Dragana Stojanović

teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Miško Šuvaković

estetičar i teoretičar umetnosti (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

ma Maja Todorović

arhitekta (Bergen, Norveška)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

72.01(082)

PROLEGOMENA za pojmovnik estetike, filozofije i teorije arhitekture / urednik Miško Šuvaković ; autori Mariela Cvetić ... [et al.]. - Beograd : Orion Art, 2017 (Beograd : Donat graf). - 387 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Edicija Savremena teorija arhitekture / [Orion Art])

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 349-365.
- Registar.

ISBN 978-86-6389-059-6

1. Шуваковић, Мишко, 1954- [аутор] [уредник]
а) Архитектура - Филозофија - Зборници б) Теорија уметности - Зборници
COBISS.SR-ID 246512652